

VERS UN ESPORT EDUCATIU EN UNA EDUCACIÓ FÍSICA RENOVADORA

Javier Olivera Betrán, Professor d'Història i Sistemes de l'Educació Física de l'INEF de Lleida

Educació Física i/o Esport. Història d'una crisi

A les societats primitives les activitats físiques i els jocs ocupen períodes de recreació; no són més que simples diversions, uns passatemps on cadascú mostra les seves destreses. Les formes que més s'acosten a les nostres competicions són les lluites, directament inspirades en l'esperit guerrer. És a l'etapa militar on les activitats físiques i lúdiques tenen un marcat caràcter bèl·lic.

A la Grècia clàssica i fonamentalment a Atenes, apareix el primer procés educatiu que trenca amb l'estrictament bèl·lic, articulant els jocs i les activitats físiques en una concepció més integral i harmoniosa, on l'esport –Jocs Panhel·lènics– constitueix una opció per als més dotats; en aquesta civilització coexisteixen feliçment l'entrenament atlètic i l'Educació Física higiènica i educativa. Som a l'etapa científica, on la gimnàstica és al servei de la salut.

A partir del Renaixement i fins el segle XIX, només aquest concepte de la gimnàstica higiènica perviurà fins entroncar amb J.J. Rousseau, el movi-

ment pedagògic del filantropisme amb Basedow, Salzmann, Nachtgall i l'insigne pedagog experimental J.E. Pestalozzi. En aquesta etapa l'Educació Física apareix com un medi de formació complet de l'individu en els plans biològic, afectiu, mental, cognitiu, social i expressiu; és l'etapa pedagògica.

Arran d'aquestes experiències es creen en el nostre continent una sèrie de mètodes situats en quatre àrees geogràfico-culturals¹ que corresponen a quatre visions diferents que parteixen d'una mateixa preocupació: la creació d'un mètode d'Educació Física. L'evolució de cadascun i la seva possible interrelació variarà en funció de tres períodes. En el primer període, que transcorre al llarg del segle XIX, assistim a la creació i diferenciació de cadascun dels mètodes. En el segon període, del 1900 al 1939, es procedeix a renovar els fonaments filosòfics, pedagògics i tècnics de cadascun dels corrents. És en aquest període quan l'esport, sobretot a partir de la instauració dels Jocs Olímpics Moderns,² es comença a conèixer introduint-se fins i tot en els ambients gimnàstics més recalcitrants.

És en el tercer període, que s'inicia després del parèntesi de la Segona Guerra Mundial (1945), quan es produeix la internacionalització progressiva dels mètodes, produint-se, per tant, la consideració expressa i el reconeixement per part de les diverses institucions educatives de cada país respecte de l'esport, que entra oficialment a la institució escolar.

Finalment, l'etapa de l'oci, que correspon a l'època actual; la major preocupació dels dirigents socials és cercar una ocupació per al temps lliure a les masses de joves, procurant que no es converteixin en un perill per a l'ordre social establert, estem en el que s'ha anomenat la "civilització de l'oci".

Les activitats físiques en aquesta etapa i a l'àmbit socio-institucional tenen quatre camps d'intervenció:

1. El camp escolar.
2. El camp del temps lliure i la recreació.
3. El camp terapèutic.
4. El camp de la competició.

L'esport es presenta de diverses formes en els quatre àmbits, així en el camp escolar estaria el que s'ha anomenat

“l'esport educatiu”; en el camp de l'oci “l'esport recreatiu”; en el camp de la rehabilitació motriu, “l'esport per a adaptats i disminuïts físics”; i en el quart àmbit, “l'esport competitiu”. Però per a clarificar millor aquest procés vegem el quadre presentat per Fernando Sánchez Bañuelos (1986) on l'autor i a mode de resum, analitza l'evolució dels objectius i continguts de l'Educació Física en relació a l'esport a les darreres etapes. És evident que l'esport es constitueix com un fenomen de masses que afecta a totes les estructures que hi tenen relació; la institució escolar accepta l'es-

port per a quedar submergida posteriorment en un engolidor de pràctiques esportives, fruit de la seva expansió social, que fa perillar d'altres pràctiques contingudes al seu torn en l'Educació Física, unit al desenvolupament de l'esport de competició, elitista, professionalitzat, “chauviniste”, violent i comercialitzat; d'altra banda, punt de mira freqüent de l'esport escolar, en propicia el rebuig intel·lectual. Per a la civilització de l'oci l'esport també té una resposta, és “l'esport per a tothom” també anomenat “esport de masses”, o “esport popular”, l'objectiu del qual és procurar l'accés de les

grans masses de població a la pràctica de l'esport, des d'una perspectiva recreativa i d'esbarjo en un ambient amistós. En aquesta àrea l'esport exerceix així mateix una gran influència i un enorme protagonisme, eclipsant inclús a d'altres activitats d'aquest àmbit.

Des de l'aparició de l'esport a les institucions educatives oficials (a partir de 1945), l'Educació Física veu com un dels seus continguts esdevé acromegàlic, amenaçant la seva pròpia identitat; el primer pas en aquesta metamorfosi és el canvi de “Educació Física” per “Educació Física i Esport”, més d'acord amb el que realment succeïa en el seu fur intern.

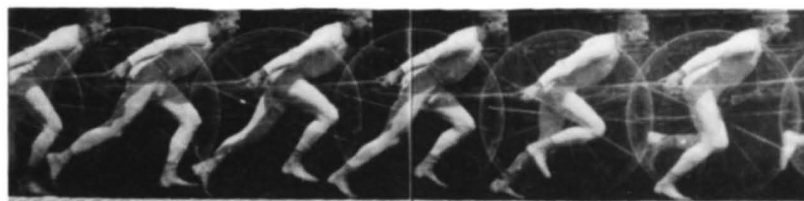
No sempre ha existit aquesta interpretació, en les difícils relacions entre Educació Física i/o Esport, sinó que, sovint diversos autors han considerat que l'Educació Física és igual a Esport; segons d'altres, que l'Educació Física és preparació per a l'esport; d'altres opinen que l'Educació Física i l'esport parteixen d'una mateixa realitat, el cos humà en moviment, però tenen finalitats diferents; finalment, per a d'altres l'esport no és més que una part de l'Educació Física, és a dir, constitueix només un mitjà.

En realitat, existeix una forta tendència a englobar en el terme “esport” tota activitat pedagògica centrada en el cos humà; de fet, com dèiem abans, les institucions internacionals més importants recullen la doble expressió³ “Educació Física i Esport”, “Cultura Física i Esport” o “Educació Corporal i Esport”, etc.

Però a quin esport ens referim quan parlem d'Educació Física i Esport? L'esport, aquesta específica conducta humana, caracteritzada per la seva activitat física, de caràcter lúdic i índole competitiva executada amb “joc net” i que en conjunt constitueix una activitat equilibrada i racional en funció de l'òptima interacció dels seus trets estructurals que formen la seva lògica

Quadre 1
(Fernando Sánchez, 1986)

EVOLUCIÓ DELS OBJECTIUS I CONTINGUTS DE L'EDUCACIÓ FÍSICA EN RELACIÓ A L'ESPORT	
Objectius	Continguts
I.	
- Higiene postural i respiratòria	Gimnàstica sueca i neosueca
- Disciplina física i moral	
INDEPENDÈNCIA AMB L'ESPORT	
II.	
- Mens sana in corpore sano	L'esport en l'escola com a medi de formació integral
- Inculcar el joc net “Fair Play”	
VINCULACIÓ TOTAL A L'ESPORT	
III.	
- Rendiment Físic	Treball sistemàtic de la Condició Física
- Salut Física	“Physical Fitness”
VINCULACIÓ INSTRUMENTAL AMB L'ESPORT	
IV.	
- Reeducació motriu	Psicocinètica
- Ajust perceptiu motor	Psicomotricitat
- Relació interpersonal	Psicomotricitat relacional
- Relació grupal i social	Sociomotricitat
ESCASA VINCULACIÓ O REBUIG A L'ESPORT	
V.	
SALUT INTEGRAL	“AEROBICS” “JOGGING” ETC.
VINCULACIÓ MARGINAL AMB L'ESPORT	

interna. Aquesta fóra l'apartat de l'esport que restaria englobat en l'Educació Física i l'Esport.

La realitat social establerta a partir d'aquesta conducta humana que ha estat institucionalitzada i que ha donat origen a sistemes socials específics, com el món de l'espectacle esportiu,⁴ queda, òbviament, fora del marc educatiu de l'Educació Física i Esport.

Per tot això, des d'aquí advoquem per un esport educatiu englobat en un concepte més ampli com és l'Educació Física, que, i segons paraules de J.M. Cagigal "... pot resultar no ja una base sobre la qual s'acomoda la resta de l'educació, sinó el primer sistema total i coherent de l'educació humana"; aquest és el nostre paradigma de pertinença.

Vers un esport educatiu

L'Educació Física és per si mateixa una educació total que pertany a un context més ampli que s'ha anomenat educació integral o holística; així doncs, el seu objecte és la persona que actua en la seva totalitat i unitat, tant en les seves manifestacions concretes com en els seus projectes, desitjos i emocions.⁵

Segons la Teoria General de Sistemes en la seva aplicació al camp pedagògic,⁶ l'ésser humà constitueix una totalitat, és a dir, és concebut com un sistema intel·ligent, caracteritzat per ser obert, codificatiu, adaptatiu, projectiu i introjectiu; per tot això, qualsevol acció que comprometi a l'ésser en la seva globalitat i posseeixi aquestes característiques és educació, ja que es converteix en una acció optimitzant sobre un sistema intel·ligent.

El nostre paradigma de pertinença considera l'esport com un mitjà de l'Educació Física, una Educació Física sistèmica, renovadora, l'objecte de la qual és l'ésser en la seva globalitat i unitat, és a dir, la persona com a sistema intel·ligent, restant constituïda, per tant, com una disciplina d'intervenció pe-

dagògica que utilitza mitjans singulars com ara l'esport. El caràcter peculiar de l'actuació optimitzant de l'Educació Física sobre la persona es basa en la utilització sistemàtica de la motricitat;⁷ i en el nostre cas de la motricitat esportiva.

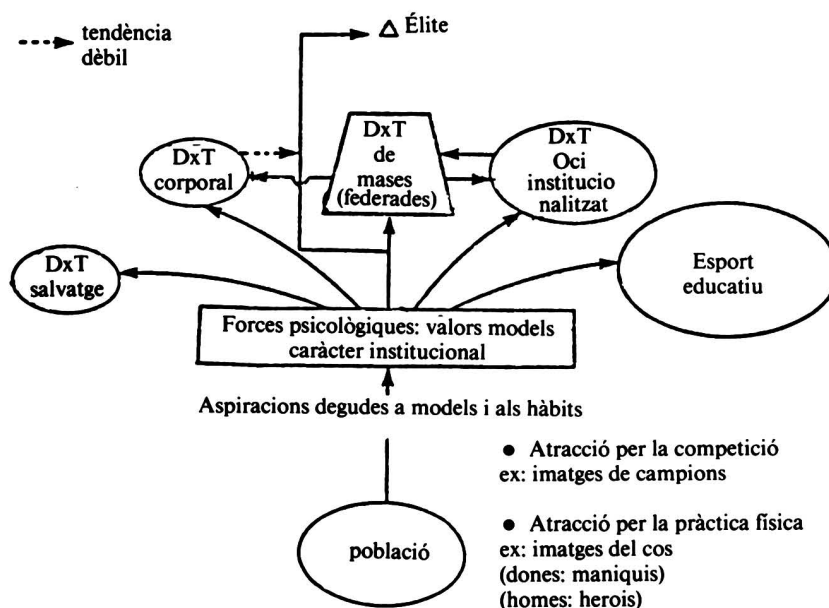
Hom constata el procés d'institucionalització creixent que sofreix l'esport, degut, en gran part, al seu caràcter social i cultural, però és tal la seva magnitud i popularitat que la seva pràctica desborda al propi procés; l'esport com a fenomen viu, flueix constantment, per la qual cosa genera de forma continuada noves pràctiques, com les que R. Thomas (1987) anomena "esport salvatge" i P. Parlebas (1986) "quasi-jocs esportius" i que comprèn a nombrosos practicants sense llicència i per tant no controlats institucionalment que utilitzen un espai no domesticat, és a dir, ple d'incertesa, per a efectuar pràctiques poc exigents, en instal·la-

cions naturals (recorreguts lliures pel bosc, "jogging", esquí, etc.) i que correspon a una concepció del temps lliure (lleure) poc compatible amb les restriccions habituals de la pràctica esportiva.

Presentem a continuació, i per a oferir major claretat, un quadre⁸ sobre la distribució de la pràctica esportiva actual en relació a la seva institucionalització.

Segons aquest esquema, totes les pràctiques esportives, excepte les corresponents a "l'esport salvatge" són institucionalitzades, i és que aquest procés tendeix a domesticar l'espai, el seu caràcter, l'activitat en si mateixa, reduint al mínim la seva incertesa, amb la qual cosa l'activitat es constreny, es "civilitza", en una paraula, es limita l'àmplia gamma de possibilitats motrius a través d'una estricta codificació competitiva que regula les característiques de l'esforç físic. És per això, que recla-

Quadre 2
(R. Thomas, 1987)

mem aquest "esport salvatge" que, a través de l'element incertesa –gràcies a la seva mínima institucionalització– i de la seva flexibilitat reglamentària proporciona un bagatge considerable d'experiències motrius, molt valuoses i optimitzants en el procés educatiu de l'Educació Física sistemàtica.

L'esport com a mitjà d'aquesta Educació Física sistemàtica s'ha de centrar en el subjecte que aprèn, promovent aprenentatges motrius de resposta plural, espontanis i anticipatoris, evitant, per tant, els comportaments mecanicistes, estandaritzats i en definitiva, reduir l'emissió de respostes que són prèviament hivernades a través d'un procés d'automatització.

L'esport s'ha de presentar com una acció pedagògica on la persona com sistema intel·ligent pugui intercanviar energia de forma racional, codificar i interpretar el sistema de signes i codis d'aquesta pràctica esportiva; amb capacitat per a adaptar-se i adequar-se a aquest sistema esportiu que proposem, capaç no només d'interpretar sinó també d'ordenar i ser eficaç a l'entorn lúdic esportiu presentat, a través d'una manipulació sistemàtica de l'entorn per a procurar, finalment, la consciència i interioritzar aquesta experiència. L'esport plantejat sota consignes d'un sistema intel·ligent, pot constituir un mitjà eficaç d'aquesta Educació Física sistemàtica, però aquest model ha de posseir una estructura interna coherent integrada pels següents trets (segons estudi presentat en aquest mateix número):

1. El caràcter lúdic constitueix la seva arrel antropològica, no en va i fins el segle XIX el terme "deport", posteriorment "depuerto" i després "deporte" (esport) va significar recreació, diversió. Actualment i en algunes modalitats esportives tendeix a reduir-se; la meua opinió és que l'esport procedeix del joc i mai hauria de perdre la seva condició de tal.

2. La "codificació competitiva", re-

presenta la conseqüència lògica del caràcter lúdic que abans parlàvem, ja que el joc, per molt anàrquic que sembli, és sempre reglat, el problema resideix a la hipervaloració de l'element competitiu, que condueix a modificar l'objectiu últim: educació, recreació per l'objectiu de guanyar, que comporta degeneracions esportives: violència, doping, etc. Les regles tenen una doble funció, regular la competició i eliminar la incertesa –aquesta és la tendència– fins ara.

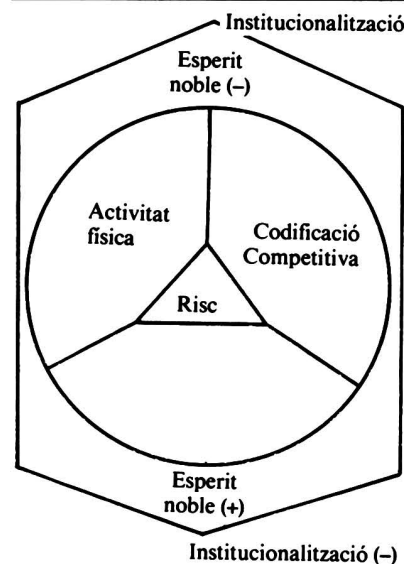
3. "L'exercici físic" constitueix un tret pertinent ja que, com hem vist, l'activitat es basa en la utilització sistemàtica de la motricitat amb finalitats educatives, recreatives o de rendiment, segons els diversos àmbits de l'esport considerats.

4. "L'esperit noble", també anomenat esportiu, és herència del "fair play" del cavaller anglès, que són els veritables pioners de l'esport modern, a través de la seva pràctica a les institucions escolars burgeses –privades– que controlaven. Constitueix, en principi, una forma lleial, respectuosa i desinteressada de comportament en el conflicte esportiu.

5. "El risc" és un factor que acompanya el tret competitiu i apareix, generalment, a l'esport rendiment. En totes les situacions motrius de caràcter lúdic-esportiu és present aquest factor, bé que en les activitats on existeix una dura competència contra un mateix, el medi natural o altres esportistes, el nivell de risc és, òbviament, major.

Tota activitat esportiva té aquesta estructura interna, la qual esdevé en una interacció mútua, configurant una lògica interna que representa⁹ "el sistema dels trets pertinents d'aquesta situació ludomotriu i el seguici de conseqüències pràctiques que aquest sistema comporta". A continuació en el quadre següent presentem la gràfica corresponent a la lògica interna de l'esport segons les dades deduïdes de l'estudi anterior.¹⁰

Quadre 3

Segons ens referim a l'esport educatiu, d'oci o d'alt rendiment, les relacions entre els diversos trets divergiran. La lògica interna de l'esport educatiu s'ha de basar en l'equilibri profund de tots els seus trets i en la coherència interna, fruit de la qual obtindrem en el pla exterior una activitat racional que permeti un desenvolupament global del nen en les seves dimensions biològica, cognitiva, afectiva, relacional, expressiva i decisonal.

Per a desenvolupar més aquesta idea configurarem una sèrie d'escalas on relacionarem els trets estructurals trobats i les manifestacions esportives.

Com a conseqüència d'aquest ordenament relacional observem els següents resultats:

- L'esport educatiu apareix com una manifestació que tendeix a situar-se en una posició intermèdia en l'anàlisi i classificació dels seus trets per àmbits d'actuació, observem, per tant, que aquesta manifestació posseeix nivells mitjans en els sis trets estructurals, la

Institucionalització	esport recreatiu (-)	esport educatiu	esport èlit (+)
Esperit noble	esport èlit (-)	esport educatiu	esport recreatiu (+)
Activitat física (esforç físic)	esport recreatiu (-)	esport educatiu	esport èlit (+)
Caràcter lúdic	esport èlit (-)	esport educatiu	esport recreatiu (+)
Codificació competitiva	esport recreatiu (-)	esport educatiu	esport èlit (+)
Risc	esport recreatiu (-)	esport educatiu	esport èlit (+)

qual cosa ens porta a deduir certes conclusions per a obtenir un autèntic esport educatiu, integrat en el model d'Educació Física renovadora que presentem.

- Que el procés d'institucionalització sigui per salvaguardar els autèntics valors de l'esport, sobretot, tenint en compte que aquest és una via de penetració òptima de certs models, valors i normes socials; la qual cosa pot dur a determinar i alienar l'individu.

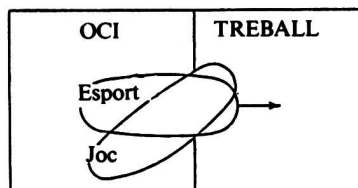
- Incrementar la presència del joc noble en l'activitat esportiva a través d'un tractament diferent de la codificació competitiva.

- Donar un major protagonisme al caràcter lúdic, maquillant l'esforç físic i mental a nivells tolerables, on el risc biològic, físic i emocional sigui racional en un procés de formació. En definitiva, que l'esport es constitueixi en

un mitjà més de la formació de l'individu i no en un fi en si mateix.

En un altre ordre de coses, el contingut esportiu que antigament era situat en el sector de l'oci, tendeix a penetrar en el sector del treball allunyant-se d'aquesta àrea primigènia; en algunes situacions talla el lligam que l'unia al joc tal i com es veu en el quadre núm. 4,¹¹ que representa les relacions entre l'oci, el treball, el joc i l'esport.

Quadre 4
(R. Thomas, 1979)

Aquest quadre coincideix amb la cronologia etimològica del mot esport que a partir del segle XIX perd el significat tradicional: diversió, recreació pel d'exercici físic, que predomina a l'actualitat.

Tot el conjunt de fets i causes individuals o socials relacionades amb l'esport revelen una lògica externa contingent, que pot donar lloc a formes molt diverses de reaccions comportamentals; per això és necessari que aquesta coherència externa es faci operacional a través del sentit d'equip, el respecte a les normes, l'esperit de sacrifici, la solidaritat, la socialització de l'individu; aquests són objectius que incideixen plenament en la concepció d'un esport educatiu. En fi, que l'esport que proposem és aquell que gaudeix d'una noble lògica interna-externa equilibrada, coherent i en perfecta correlació, constituint-se com un mitjà notable de l'Educació Física renovadora, l'objecte formal de la qual és la persona.

Vers una praxis alternativa

Però, quines pràctiques esportives que compleixin els requisits esmentats podem suggerir? Ja hem vist que la institucionalització de l'esport comporta certs riscos en la consideració d'un autèntic esport educatiu, és per això que abordem les pràctiques esportives institucionalitzades des d'una òptica funcional, partint des de la seva pràctica primigènia fins el seu valor cultural actual.

Considerem que les pràctiques esportives actuals són un símbol cultural, que venen predeterminades per unes pràctiques ancestrals que és necessari agrupar per abordar-les des d'una perspectiva pedagògica, tècnica i cultural comuna. Aquestes pràctiques esportives agrupades, així considerades, conserven tot el seu valor cultural i simbòlic i, en definitiva, s'obtindrà tal com jo ho veig, una millor aportació al procés educatiu. Al voltant d'aquest plantejament, exposem a continuació una pri-

mera aproximació del tractament pedagògic de l'esport:

1. De les capacitats filogenètiques als esports individuals.
2. De les activitats luctatòries als esports de combat.
3. Dels jocs col·lectius als esports d'equip.
4. Des les pràctiques amb objectes als esports amb instruments ("stick", pala, raqueta, bat, etc.).
5. Des les embarcacions de transport als esports nàutics.
6. De les pràctiques utilitàries als esports lliscants.
7. Del recurs cinegètic i bèl·lic als esports de control i precisió.
8. De les activitats eqüestres als esports hípics.
9. De les pràctiques eòliques als esports aeris.
10. Dels ginys mecànics als esports de motor.
11. Dels jocs populars als esports tradicionals.
12. De les activitats naturals a "l'esport salvatge".

Els deu primers grups corresponen a pràctiques esportives institucionalitzades, i els dos darrers pertanyen a activitats tradicionals que no corresponen a la categoria social institucionalitzada dels anteriors, i que tanmateix proposem com activitats complementàries i alternatives pels seus indubtables valors formatius.

A cadascun d'aquests grups i segons la classificació de les pràctiques esportives de Ch. Pociello,¹² es desenvoluparà un capital cultural més o menys independent del seu capital econòmic, i una actitud corporal predominant: la força, l'energia, la gràcia i els reflexos. A continuació passem a desenvolupar cada grup d'activitats amb l'objecte de delimitar la seva trajectòria històrico-cultural fins enllaçar amb l'àmbit esportiu corresponent. Així mateix, intentarem d'analitzar els valors educatius que podem desgranar en cada àrea contemplada.

1. De les capacitats filogenètiques als esports individuals

L'home que ve d'un tronc comú conjuntament amb la resta d'animals, presenta al llarg d'un procés de filogènesi una sèrie de canvis que van encapçalats per la motricitat d'aquest ésser; Víctor Da Fonseca (1984) defensa la hipòtesi que l'individu, a través del procés ontogenètic (desenvolupament del nen) recull acceleradament i qualitativa, el desenvolupament de l'espècie humana (Filogènesi).

Així veiem que el nen executa una sèrie d'accions motrius segons l'estadi evolutiu en el qual es troba: arrossegar-se, agafar, gatejar, quadrupèdies, enfilar-se, caminar, marxar, córrer, saltar, llençar, etc. Aquestes capacitats són les que ens venen donades per herència filogenètica i que ens proporcionen la nostra motricitat característica.

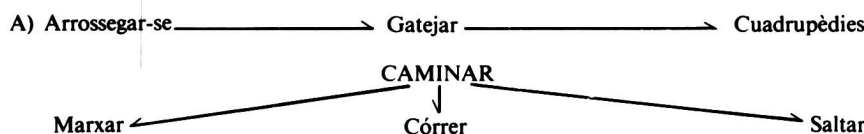
Els esports individuals procedeixen de la reglamentació i competència d'aques-

tes capacitats específiques de l'home i possibiliten la seva relació amb el medi ambient. A continuació presentem els quadres aproximatius d'aquestes habilitats i destreses en relació a l'esport.**

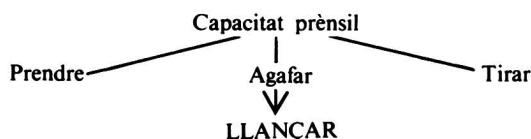
2. De les activitats luctatòries als esports de combat

Les activitats luctatòries tenen un doble interès per als nostres propòsits pedagògics. En primer lloc, és una activitat que es remonta al principi dels temps i és una constant més o menys institucionalitzada en totes les cultures al llarg de la història; el sentit era ritual, d'emulació, d'entrenament per a la subsistència, de demostració de poder, de passatemps i fins i tot d'exercici de control i domini d'un mateix; i és que les activitats luctatòries representen no només una sèrie de pràctiques més o menys agressives en honor d'un personatge de la divinitat, mitològic o humà sinó que suposen un excel·lent

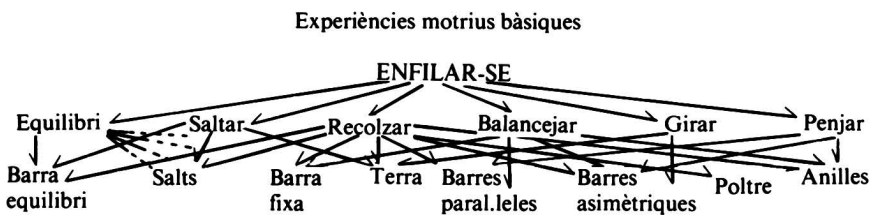
ATLETISMO

B) Posició quadrúpeda → Posició bípeda

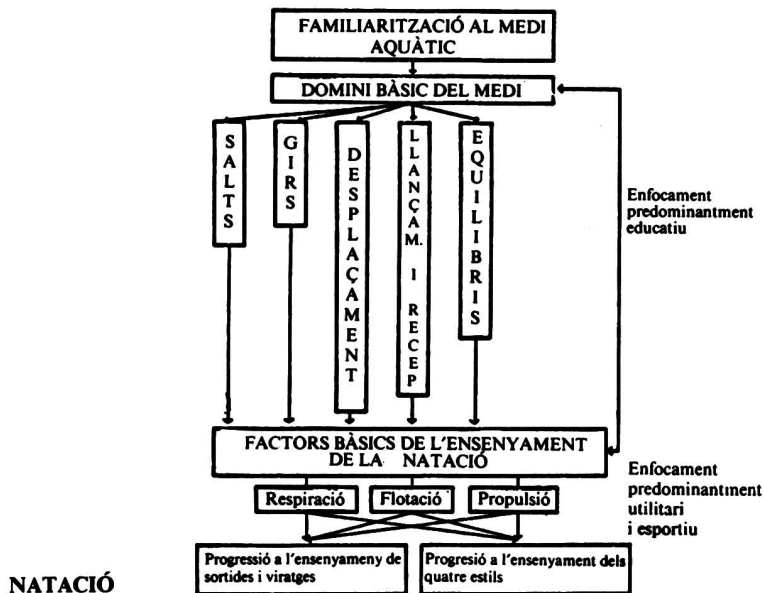
GIMNÀSTICA ESPORTIVA

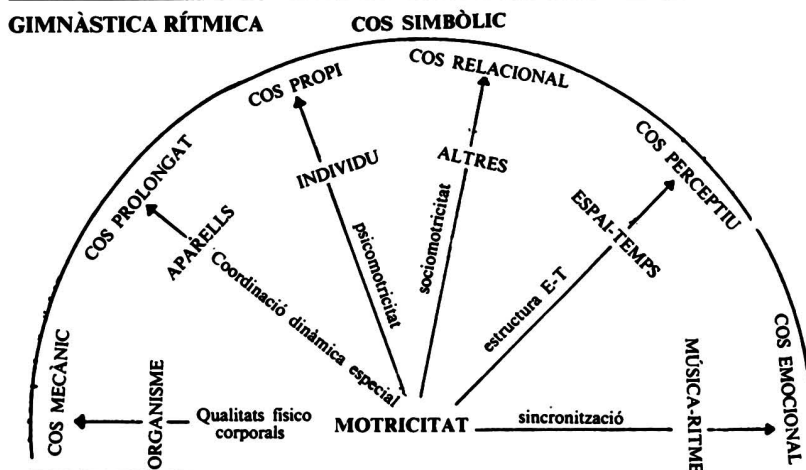
Quadre 5
(F. Navarro, 1978)

**

Quadre 6
(Marta Castanyer, 1987)

**

mitjà d'autoconeixement, control, respecte, disciplina, ritualitat, és a dir, valors pedagògics que completen la im-

portància d'aquestes pràctiques. No és doncs estrany que, a través d'aquestes activitats, existeixen, actual-

ment, multitud de pràctiques de lluita tradicional que procedeixen de l'estatus que gaudien en el passat. Concretament, i entre els esports tradicionals del nostre país, ens trobem amb la lluita lleonesa, la lluita canària, les lluites rituals, el pal canari, la "loita"; i fins i tot lluites d'animals (de moltons i de galls).

Actualment, l'esport com a fenomen social i símbol cultural recull el testimoni dels pobles de l'antiguitat i agrupa les diverses disciplines de lluita reglamentades en els esports de combat "... en els quals es produeix un enfrontament directe entre dos adversaris l'objecte final del qual és derrotar l'adversari. La forma com s'aconsegueix la victòria és el que caracteritza cada modalitat".¹³

Aquests esports es poden dividir en dos grans grups, en funció de la forma de vèncer o de l'objecte final que persegueixen:

a) Esports l'objecte final dels quals és tocar l'adversari

1) tocar amb objecte (Kendo, pal)

2) tocar sense objecte (Boxa, Karate).

b) Esports l'objectiu final dels quals és *projectar* l'adversari.

La nostra proposta vindria donada per un plantejament com el que queda reflectit en els quadres presentats on el nen descobreix progressivament les qualitats de la lluita a través d'actituds pedagògiques, utilitzant el cos amb finalitats no agressives.

Dels jocs col·lectius als esports d'equip

La pilota ha estat el mòbil lúdic més versàtil, dinàmic i popular que l'home ha conegut al llarg de la seva trajectòria recreativa a través dels temps. Aquest element no fou desenvolupat per totes les cultures i ni tan sols fou conegut per la majoria de pobles antics dels quals tenim notícies; però és cert, en les cultures on es conegué la pilota —com objecte esfèric polivalent— aquesta va seduir als seus manipuladors, es

va constituir en un instrument de comunicació, de duel —és a dir, de cooperació/oposició amb d'altri—, de consens en l'acceptació de les normes, d'interacció amb el medi, de conflicte

simbòlic, de poder, de diversió, de plaer, d'aprenentatge, de creació, de decisió, d'afectivitat...

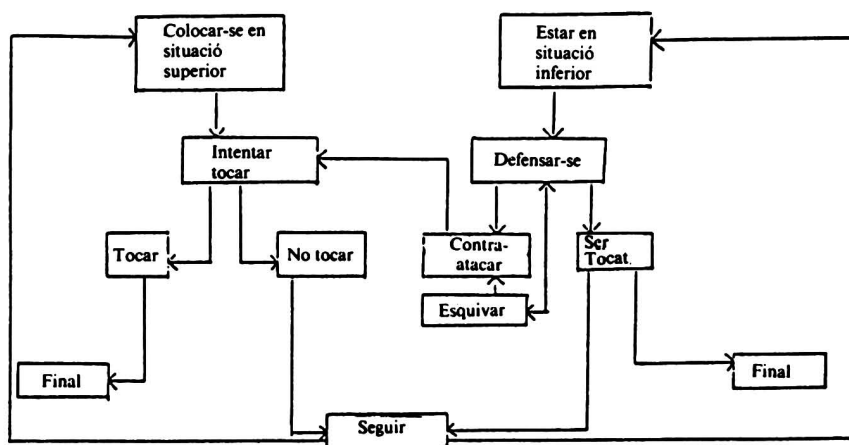
El joc, en general, ha estat una conducta típicament humana, contraposada

al procés de subsistència i que totes les cultures sense excepció han desenvolupat. Els jocs col·lectius, representen pràctiques recreatives evolucionades, de gran acceptació social el significat ritual i simbòlic del qual denotava el nivell socio-cultural d'aquella civilització. Els pobles amb major nivell, posseïen una bona estructuració en els seus jocs col·lectius, sent-ne una mostra palpable de la seva evolució; aquestes pràctiques lúdiques giraven, generalment, al voltant d'un mòbil ple de significacions lúdico-màgiques; la pilota en fou un, potser el més ambivalent.

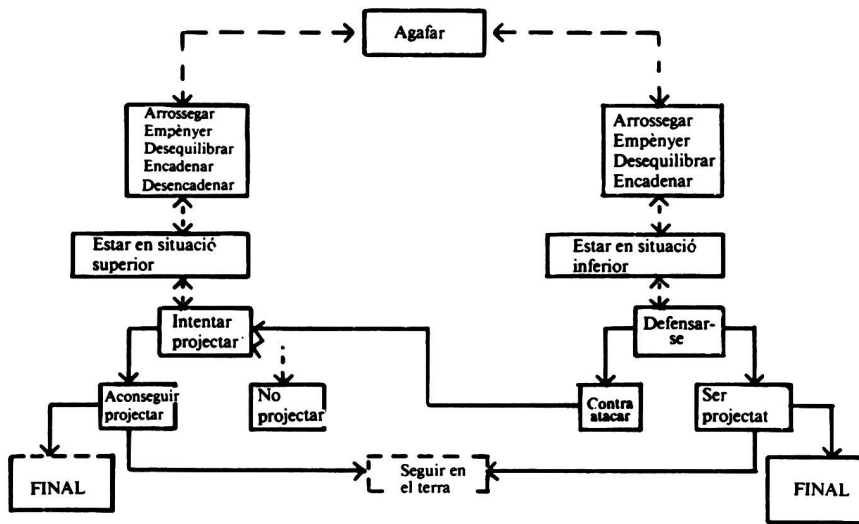
Molts jocs col·lectius de pilota han estat autèntics precedents dels esports d'equip actuals; en aquestes pràctiques, la pilota procedia de l'entorn, per la qual cosa, les seves característiques de comportament variaven, en funció del material utilitzat, amb desenvolupament d'actituds corporals diverses en relació a les característiques de l'objecte —tècnica—, amb la finalitat de cercar una eficàcia lúdico-motriu, observant les normes configurades pels propis jugadors a través del contracte del joc.

Així veiem, com unes vegades la pilota era una bufeta d'animal plena d'aire, d'altres una maura de fulles a l'entorn amb forma més o menys esfèrica, d'altres com a Centre-Amèrica era de cautxú; actualment es fan de material sintètic, a l'ordre dels temps, o espontàniament en els patis d'esbarjo amb paper d'alumini que serveix per a embolicar els entrepans de mig matí. A partir dels jocs col·lectius de pilota ancestrals: el "tlachtli" asteca, la "soule" medieval, el *αἰσχροπαιδιον* * grec i d'altres pràctiques lúdiques amb pilota d'origen xinès, esquimal o europeu, sorgeixen els esports d'equip, la lògica interna dels quals¹⁵ ve determinada per la relació amb l'espai, relació amb altri (comunicació i contra-comunicació motriu), imperatius temporals i la relació amb la pilota.

Quadre 7
(Castarlenas - García Fojeda, 1988)

Quadre 8
(Castarlenas - García Fojeda, 1988)

A través d'un procés de creixent complexitat, proposem desenvolupar, en primer lloc, els jocs col·lectius d'organització simple sense gairebé comunicació motriu, fins arribar als jocs codificats, reglamentats, de cooperació/oposició, és a dir, de comunicació i contra-comunicació motriu, amb una reglamentació més complexa; aquests jocs socio-motors a partir de les seves xarxes de meta-comunicació motriu, presenten una dimensió socio-afectiva molt rica i, per tant, han de ser potenciats, doncs l'afectivitat es constitueix en la clau del procés educatiu; a arrel d'aquestes experiències, ens situem a l'avantsala dels esports d'equip: Rugbi, Futbol, Handbol, Bàsquet, Voleibol.

A través dels esports d'equip s'han de desenvolupar conseqüentment les diverses dimensions del joc socio-motor; és necessari ofertar tota la pluralitat d'esports esmentats, perquè encara que tots són basats en els mateixos paràmetres funcionals, cadascun implica un domini de destreses i habilitats diferents, així com un tipus de confrontació distinta que girarà des del Rugbi amb una violència de càrrega màxima fins el Voleibol, amb una violència de càrrega nul·la, passant per tota la resta.¹⁶

De les pràctiques amb objectes als esports amb instruments

El cos ha estat el primer instrument de l'home al llarg de la seva història, i les primeres tècniques han estat exclusivament corporals, però heus aquí, que l'individu comença a descobrir altres objectes, al principi per raons utilitàries i de subsistència i, posteriorment, per a enriquir el bagatge d'instruments que s'afegeixen a les pràctiques corporals que s'efectuen en el seu temps lliure; sorgeixen els primers objectes-instruments, que suposaran per a l'home un repte d'ajust motor provocant noves destreses i habilitats motores de caràcter lúdic. Amb el pas del temps, el nombre d'objectes s'ha incrementat,

així com la varietat de pràctiques i destreses que es desprenen de cada activitat.

Aquestes pràctiques amb instruments han arribat fins als nostres dies i constitueixen actualment alguns dels esports més populars (tennis, golf, bàdminton, hoquei, etc.).

L'instrument és el símbol de la tècnica i del progrés de l'home (des de l'ós més primigeni utilitzat com a tal, fins a la peça tècnica actual més sofisticada). Aquestes pràctiques impliquen una coordinació molt fina i ajustada: ull-instrument-objecte. És per això que aquestes activitats han d'engrossir el nucli d'experiències motores fonamentals en un procés racional de formació.

Des de les embarcacions de transport als esports nàutics

Des de les èpoques més remotes, els homes han utilitzat distintes formes d'embarcacions: raïcs, almadies, troncs d'arbre buits, etc. manejats amb perxes o remos per a navegar pels rius, llacs i mars, que mica en mica es varen anar transformant fins arribar als kaiaks (bot d'homes, en esquimal), canoes i les actuals embarcacions de vela de competició. És necessari distingir entre les embarcacions propulsades per remos: canoes i kaiaks i les embarcacions propulsades per la força del vent a través de veles desplegadas amb aquest objectiu.

L'origen de les embarcacions de remos el trobem en els egipcis, els indis americans, els polinesos i esquimals.

A arrel de la seva trobada amb els europeus, aquests desenvoluparen les seves tècniques amb finalitats recreatives i turístiques, per després passar a la competició.

L'origen de les embarcacions de vela sorgeix de la necessitat dels primers navegants de cercar una manera d'aprofitar la força natural del vent, transformant-la en energia propulsora pels seus vaixells, i és possible que tingués els seus orígens a la Polinèsia.

Les primeres embarcacions eren simplement portades segons la direcció del vent, però gradualment es va descobrir que preparacions més elaborades del pal (el pal de l'arboladura de la vela) i de l'aparellat, així com millors materials de les veles i l'adopció de cables i maniobres suplementàries, podrien permetre que un vaixell fóra impulsat pel vent dintre d'un sector més ampli respecte de la seva direcció i no navegant estrictament en línia recta de l'esmentada direcció.

Indubtablement, aquestes primitives activitats efectuades de forma puntual en període estival, poden reportar al nen una gran experiència: la navegació, desenvolupant dimensions cognitives, relacionals, afectives i decisives. El nen que diferencia perfectament els dos grans àmbits de la navegació, ha de conèixer les formes més primigènies de propulsió sobre artefactes creats per l'home i que ell mateix es podria construir desenvolupant la seva capacitat creativa i les seves habilitats manuals; accedint a continuació als esports moderns de rem i vela.

Per tot això, la nostra proposta pedagògica vindria donada pels següents passos: en primer lloc, una fase de recerca de materials, conformació i construcció d'embarcacions primitives i altres alternatives producte de la imaginació juvenil; en una segona fase s'accediria a les embarcacions propulsades per remos, i en tercer lloc s'introduiria en el món de les embarcacions de vela, és a dir, el coneixement i la utilització dels vents per a aconseguir una propulsió.

De les pràctiques utilitàries als esports lliscants

Des del principi, diversos pobles han coexistit de forma quasi permanent amb elements naturals, com la neu, el gel, el mar; fruit d'aquesta interacció amb els elements naturals han sorgit en el si dels mateixos una sèrie d'engins amb finalitats utilitàries, ens refe-

rim a les planxes d'esquí, els patins sobre gel, les planxes per a lliscar per les aigües marines a punt de trencar a les platges ("surf"). etc. Aquestes primitives pràctiques utilitàries, tenen una característica comuna, i és que són activitats d'equilibri sobre instruments lliscants en un medi natural. Aquests tipus d'activitats desenvolupen un model d'equilibri i d'activitat molt original, procurant un domini de si mateix, cosa que reporta indubtables valors educatius.

Actualment els esports moderns que succeeixen a aquest tipus de pràctiques s'han desenvolupat moltíssim i representen una oferta relativament accessible per al nen, bé que de caràcter estacional. A tal efecte presentem un quadre d'activitats en quatre fases: En una primera fase desplaçaments i lliscades a la neu, gel, arena (dunes) i aigua amb el propi cos; en segon lloc, activitats de desplaçament i lliscada en aquests medis utilitzant tota mena d'objectes, amb la finalitat d'obtenir l'instrument més lliscant; en tercer lloc, activitats lliscants amb ajut dels companys; i finalment, els esports lliscants actuals en els diversos medis: neu (esquí, salts, mono-esquí), gel (patinatge de gel), mar ("surf").

Dels recursos cinegètics i bèl·lics als esports de control i precisió

L'arc i la fletxa apareixien abans del període neolític com a instrument de caça, utilitzat pels primers pobladors del nostre planeta, com ho testimonien les pintures rupestres i les puntes de fletxa del pedernal que apareixen en tantes excavacions. Aquest instrument rupestre s'utilitza més tard com a arma de combat; tots els guerrers del món antic i medieval, en tots els continents, utilitzen l'arc fins que apareix la pólvora i es desenvolupen les armes de foc.

Aquest tipus d'instruments utilitzats amb finalitats cinegètiques o guerreres representen en el temps de lleure, un

tipus d'exercici sistemàtic d'autodisciplina i domini d'un mateix, amb un control tècnic-respiratori òptim per a obtenir èxit. Pels orientals el tir amb arc és un procés espiritual d'interacció entre el conscient i l'inconscient ple de ritualitat i cerimoniositat; con deia Confuci "... un arquer d'èxit ha de ser un home virtuós", la qual cosa vol significar que només una consciència tranquil·la proporciona la seguretat necessària.

Aquest tipus de pràctiques eren considerades a tot Orient com mitjans tradicionals d'educació ja que potencia el control i el domini d'un mateix, la concentració i produeix una sorprenent inversió, pel que fa a la utilització d'uns instruments tradicionalment agressius i mortífers en pràctiques de caràcter formatiu. Amb el llançament/tret no cerques l'èxit, sinó que aquest és conseqüència del bon control biològic-emocional; el llançament tret és el camí vers una meta, però no la meta mateixa.

Per tot això proposem que aquestes activitats passin a formar part del currículum d'experiències motores que l'alumne ha de posseir una completa formació psico-motora i un millor coneixement de si mateix.

8. De les activitats eqüestres als esports hípics.

Entre els animals domesticats per l'home, el cavall (3000 a.C.) ha estat el més important pel seu caràcter polivalent; ha servit de transport, per a les tasques agrícoles, de vigilància, en activitats bèl·liques, etc. En algunes cultures, sobretot de l'àmbit asiàtic, és un element clau i no és estrany, per tant, que des de molt antic es tinguin notícies d'activitats eqüestres de caràcter ritual, ja sigui en activitats lúdiques o d'entrenament.

Els hitites¹⁶ en el 1360 a.C. desenvoluparen una sorprenent teoria del cavall, que trobem en el text de Kikkuli. Les activitats hípiques s'han desenvolupat fins a la societat a les comunitats que

coneixien el cavall, fonamentalment a les comunitats asiàtiques i europees, i així trobem en aquests continents multitud de dades relacionades amb curses de cavalls, jocs hípics de destresa, de lluita, d'habilitat, acrobàcies hípiques, jocs col·lectius a cavall com el polo -d'origen persa-, etc. L'hipòdrom com instal·lació específica es desenvolupa i institucionalitza des de segles abans de Crist i representa el gran nivell d'acceptació social d'aquestes activitats, que resumeix l'estatus que tenia el cavall en aquestes cultures.

Actualment el cavall ha perdut el protagonisme d'abans, ja que els ginys mecànics i la nova tecnologia del motor d'explosió l'ha desplaçat, quedant relegat en les societats més avançades a pràctiques hípiques de caràcter recreatiu i competitiu; són els esports hípics que representen pels seus practicants una diferència d'estatus social.

Amb l'ànim de mantenir i continuar aquestes pràctiques eqüestres tan tradicionals en alguns pobles, antigament, proposem aquestes experiències amb la finalitat de donar a conèixer unes activitats tant importants en el passat com ho pugui ser avui el vehicle de motor; paral·lelament a això, considerem imprescindible entre l'oferta esportiva actual, aprofitar l'oportunitat que ofereixen aquestes activitats per a obtenir una interacció real entre l'home i l'animal a la recerca d'una perfecta coordinació i adaptació genet-cavall que permeti aconseguir els objectius proposats.

9. De les pràctiques eòliques als esports aeris

A mitjans del segle VI a.C. Anaxímenes, declara que el principi bàsic del qual són fetes les coses "és l'aire (arje), doncs d'aquest neixen totes les coses i s'hi dissolen novament. I així com la nostra ànima que és aire, ens manté units, de la mateixa manera el vent envolta a tot el món. És indubtable que, igual que per Anaxímenes en l'o-

rigen de la Filosofia, moltes altres cultures han considerat l'aire i el vent com un element fonamental, i això es reflecteix en llurs pràctiques èliques que han estat sempre una aspiració i fins i tot una necessitat.

Des de la mitologia grega amb Ícar, que juntament amb el seu pare s'escapà volant del laberint de Creta, mitjançant unes ales unides al cos amb cera i que representa la vella ambició de l'home de volar, fins les pràctiques èliques desenvolupades en moltes cultures com a Egipte, on feien globus de paper, escalfant l'aire del seu interior, assolint aquests una certa altura i efectuant uns recorreguts més o menys llargs, en relació als quals existia la competència; i també jocs com el volador, practicant pel maoris de Polinèsia, els atomí de Mèxic i les tribus autòctones de Guatemala, on l'individu es subjecta a una corda que penja d'un disc giratori de fusta agafat a un pal i gira a favor del vent, efectuant, a vegades, caigudes lliures sobre el mar (maoris); així com les pràctiques dels pobles australians autòctons com el "bumerang", que és un objecte màgic per a aquestes tribus i que posseeix especials característiques voladores, com el retorn. Els cometes originaris dels pobles asiàtics: Xina i Tibet. Ha estat potser la pràctica més coneguda per a la resta de les cultures, en base a aquest planejador es generaven un tipus de jocs on l'aire i la direcció dels vents eren claus; s'arribava a l'extrem de col·locar un home agafat a l'estel, i era arrossegat i llençat per alguns companys a l'espai. Aquesta pràctica fou utilitzada amb finalitats d'observació en certs moments històrics. L'habilitat amb les banderes per a fer-les flamejar, els salts al buit amb acrobàcies aèries aconseguint un domini del cos en l'espai, etc., són algunes de les pràctiques tradicionals que han utilitzat de forma sistemàtica l'espai aeri.

En els darrers segles, l'home, fidel continuador de la tradició històrica, inten-

ta, a través de certs artefactes, aconseguir aquella vella aspiració de l'ésser humà: volar, sentir el plaer de suspendre's a l'espai; la resposta actual són els esports aeris moderns: Paracaigudisme, Parapente, Caiguda lliure, Ala Delta, Aerostatisme, Vol sense motor. D'altra banda, el "Frees-Bee" (plat volador) recorda tota una sèrie de llançaments d'objectes amb caràcter màgic, com el "bumerang", i que constitueixen unes pràctiques utilitàries, lúdiques i rituals.

10. Dels ginys mecànics als esports de motor

La invenció de la roda suposà a l'home el primer gran graó d'una carrera d'avenços en la conquesta i domini de la naturalesa. La roda és l'instrument bàsic de tots els vehicles terrestres, i en base a aquest element s'han anat creant una sèrie de ginys mecànics, al principi de caràcter utilitari-productiu i després amb finalitats lúdiques, que han suposat el desenvolupament d'unes pràctiques molt específiques, representants de la tecnologia i per tant símbols de la modernitat.

Des de les antigues curses de carros tirats per cavalls fins a Leonardo da Vinci (1450-1519) renaixentista, inventor, que creà l'hèlix i diversos artefactes mecànics que posteriorment es desenvoluparen degudament; arribem a l'època contemporània on la bicicleta, els patinets, els trineus, el "bobsleigh", etc., representaven pràctiques lúdico-esportives d'una època. A partir de la Revolució Industrial es creen i consoliden aquestes pràctiques per complementar-se, ja en el nostre segle, amb els esports de motor, tot un símbol de la nostra època, i que, malgrat el seu ràpid arrelament i popularitat, no tenen encara cap representant en el més gran espectacle esportiu: els Jocs Olímpics.

Conèixer i conduir vehicles de motor no és un luxe, és una necessitat dels nostres temps, i per tant, el nen s'ha

d'aproximar de forma puntual a aquests enginyers creats per l'home pel seu servei i plaer a través d'un procés de creixent complexitat. En primer lloc, conèixer, conduir i jugar amb artefactes mecànics diversos; posteriorment passar als artefactes mecànics de motor autònoms i poc perillosos: "karts", autos de xoc; per a l'edat madura introduir-se en vehicles de motor.

11. Dels jocs populars als esports tradicionals

El joc popular ¹⁷ és aquella activitat lúdica de caràcter tradicional que sorgeix del propi context cultural, de forma espontània i es projecta en el temps. Aquests jocs ancestrals arrenquen d'activitats reglamentades, tenint regles de caràcter contractual a partir del mutu acord dels jugadors i, per tant, variables i flexibles. Així mateix, els instruments i el terreny de joc no són, en la majoria dels casos, delimitats, sinó en funció de la comarca o localitat on el practiquen.

L'esport tradicional procedeix de l'evolució dels jocs populars; el canvi lent que sofreix el joc popular fins esdevenir esport tradicional és progressiu en complexitat i fruit d'una major popularitat i intensitat en la seva pràctica; el joc es reglamenta i el terreny i els instruments s'unifiquen, la qual cosa fa evolucionar en complexitat les tècniques d'execució apareixent la pràctica sistemàtica per a obtenir una tècnica millor. Ens trobem amb una activitat lúdica ancestral, sistematitzada, amb un reglament únic i, en la majoria dels casos, institucionalitzats a través de federacions d'àmbit restringit que regulen i impulsen les competicions reglades inter-territorials (Federació espanyola de Bitlles). Aquestes activitats tenen un àmbit d'actuació restringit a l'àrea cultural a la qual pertanyen.

Seguint la classificació efectuada per Rafael García Serrano (1974) sobre "Los juegos i deportes tradicionales

en España", observem els següents grups:

1. Jocs i esports pedestres, de salts i equilibri.
2. Jocs i esports de llançament.
3. Jocs i esports de força.
4. Jocs i esports de lluita.
5. Jocs de maça i bola.
6. Jocs i esports de pilota.
7. Jocs populars d'habilitat en el treball.
8. Jocs i esports populars amb animals i vehicles.

El nen, a través d'aquestes pràctiques, es submergeix en el passat mitjançant el joc, descobrint valors, rols, testimonis del passat que posseeixen un enorme valor històrico-cultural, constituint la manifestació més genuïna del seu entorn. El joc, en aquest cas enriquit amb capital cultural, compon la pràctica més natural i espontània de l'ésser humà, és a través d'aquesta activitat que l'individu aprèn, respecta, socialitza, crea i aconsegueix la seva maduresa personal.

12. De les activitats naturals a "l'esport salvatge"

Paral·lelament al tractament pedagògic de l'esport modern i de l'esport tradicional, plantejo la necessitat d'incorporar la pràctica esportiva mínimament institucionalitzada –bé que en procés pendent–, això que R. Thomas (1987) anomena "esport salvatge" de gran valor pel seu caràcter flexible, natural, ple d'incertesa que pot, al meu parer, complementar l'oferta formativa, d'allò que hem anomenat "esport educatiu".

La naturalesa sempre ens ha ofert un gran espai per a les pràctiques ludomotores de caràcter pedagògic que l'home ha utilitzat més o menys sistemàticament, però en la seva lluita constant per dominar l'entorn a través del clàssic dilema cultura-naturesa, s'ha anat apartant progressivament de l'estat natural a favor del procés cultural. L'esport és un procés cultural les manifestacions del qual s'entronquen

en aquest ordre, és a dir, tendeix a homogeneïtzar paràmetres i conductes tècnico-motores, redueix la incertesa i ocasiona l'abandó de les pràctiques lúdiques més tradicionals.

"L'esport salvatge" és un retorn a la naturalesa, proposant experiències motrius en el seu hàbitat natural, plenes d'incertesa i, per tant, d'aventura, amb una espontaneïtat, en la seva pràctica, ideal en un enfocament educatiu. Aquesta activitat pot resultar una autèntica alternativa a l'esport modern reglamentat, homogeneïtzat i reduït al nostre àmbit cultural.

Potser una activitat model que representaria aquests valors de "l'esport salvatge", i a més estaria en un procés d'institucionalització ubicat en l'àmbit escolar, foren els recorreguts d'orientació que, a vegades, esdevenen carreres d'orientació. Des dels primers temps, l'home sentí la necessitat de conèixer la seva situació en l'espai natural en el qual es trobava; aviat necessità desplaçar-se a causa de la seva condició nòmada i per això va aprendre a guiar-se pels senyals que li oferia la natura, interpretant la situació del sol, els estels i els accidents orogràfics. A més, quan no existien punts de referència naturals, col·locaven senyals lluminoses i d'altre tipus. Comença a dibuixar plànols per ajudar-se en els seus desplaçaments i després va descobrir el principi de la brúixola; amb l'ajut del plànol i la brúixola, l'home trobà el seu camí. Els recorreguts naturals ens rememoren aquest procés i ens acosten a la naturalesa de forma sistemàtica.

En aquesta línia proposem, per tant, qualsevol activitat natural que observi els principis educatius formulats.

Com ja hem indicat, no creiem en un projecte educatiu de l'esport institucionalitzat sense comptar amb el tractament pedagògic de l'esport tradicional i de "l'esport salvatge". Per tot això, i en base a les línies exposades, presentem la següent programació adaptada al marc escolar:

A) Grups d'activitats quotidianes subjectes a la programació acadèmica del curs escolar:

1. De les capacitats filogenètiques als esports individuals.
2. De les activitats lluctatòries als esports de combat.
3. Dels jocs col·lectius amb objectes als esports amb instruments.
4. De les pràctiques amb objectes als esports amb instruments.
5. Dels jocs populars naturals a "l'esport salvatge" (si l'escola és rural o posseeix espais naturals).

B) Activitats puntuals subjectes als períodes de vacances o caps de setmana (règim intensiu):

1. Des de les embarcacions de transport als esports nàutics.
2. De les pràctiques utilitàries als esports lliscants.
3. Dels recursos cinegètics i bèl·lics als esports de precisió.
4. De les activitats equestres als esports lliscants.
5. De les pràctiques èoliques als esports aeris.
6. Dels ginys mecànics als esports de motor.

Com a conclusió

Hem abordat l'esport educatiu des d'una perspectiva històrico-pedagògica, a fi i efecte de presentar a l'alumne les activitats motrius primigènies i portar-los, a través d'un procés de conquesta cultural als esports actuals. Pretenem d'aquesta manera, entroncar les pràctiques del passat amb les actuals, en un intent d'obtenir un major equilibri i racionalitat, a través d'una progressió adequada en base a la praxis històrico-evolutiva.

D'altra banda, no podem concloure aquest discurs sense fer una reflexió sobre el futur. Creiem del tot necessari abordar l'esport actual des d'una perspectiva de l'origen de les pràctiques que el precediren, és per això que el futur es presenta com un repte i, per

tant, la perspectiva de l'esport ha de constituir-se com un intent d'opció sobre el seu futur, tant a nivell pràctic –predicció de les realitats esportives de demà–, com a nivell teòric –significació profunda de l'esport–; tenint en compte que el segon nivell –teòric– condiciona el primer a títol d'hipòtesi. L'esport en definitiva, es recolza en uns principis,¹⁸ on la lògica ens indica la seva racionalitat, i a més a més, s'inscriu en una continuïtat, en la qual la Història ens revela les seves trajectòries, la sociologia el seu funcionament actual i la prospectiva al seu discerniment.

Finalment, he de precisar que el debat entre l'Educació Física i l'esport, està sobrepassat i superat; l'Educació Física no només no rebutja l'esport, sinó que degut al seu valor simbòlic, significació social i identital cultural, passa a convertir-se en Educació Física i Esport; i l'esport educatiu es transforma per tot això en un notable mitjà de formació total de la persona, i l'"homo deportivus" s'incorpora per dret propi a l'home de la nostra Era.

Notes:

1. Moviment Nòrdic (Gimnàstica mèdica de P.H. Ling). Moviment Centre-europeu (La Gimnàstica nacionalista de F.L. Jahn i la gimnàstica pedagògica de Guts Muths). Moviment Oest. (La Gimnàstica de Fco. de Amorós). Moviment Britànic (Els jocs esportius de T. Arnold).
2. Els Jocs Olímpics moderns s'inicien el 1896 a Atenes, passant després per París (1900), San Louis (1904), Londres (1908), Estocolmo (1912), Ambers (1920), París (1924), Amsterdam (1928), Los Angeles (1932).
3. CAGIGAL, J.M.: *Deporte: espectáculo y acción*. Salvat, Colec. "Temas clave", nº 32, Barcelona, 1981, p. 51.
4. CAGIGAL, J.M.: *Op. cit.* pp. 53.
5. OLIVERA, J. i altres.: *Programas y contenidos de la EF y deportiva en BUP y FP*. Paidotribo, Barcelona, 1988, p. 13.
6. MARTÍNEZ, M.: *Teoría de la educación y práctica pedagógica*. I Curso de Doctorado de Motricidad humana, Barcelona, 1988.
7. LAGARDERA, Fco.: *La educación física en la enseñanza secundaria obligatoria*. Congreso sobre "La EF escolar en la EGB", Llesca, 1988.
8. THOMAS, R.: *Sports et sciences*. Vigot, París, 1987.
9. PARLEBAS, P.: *Elementos de sociología del deporte*. Junta de Andalucía, Colección Unisport, Málaga, 1988, p. 106.
10. OLIVERA, J.: *Aproximación etimológica y conceptual al deporte*. 1988.
11. THOMAS, R.: *Sports et sciences*. Vigot, París, 1979.
12. POCIELLO, Ch.: *Sports et sciences*. Vigot, París, 1981, p. 171.
13. CASTARLENAS, J.; GARCÍA FOJEDA, A. i altres.: *Programas y contenidos de EF y D. en BUP y FP*. Paidotribo, Barcelona, 1988, p. 430.
14. PARLEBAS, P.: *La lógica interna de los juegos deportivos*. II Curso de Doctorado de "Motricidad humana", Lleida, 1988.
15. PARLEBAS, P.: *Op. cit.*, 1988.
16. DIEM, K.: *Historia de los deportes*. Luis de Caralt, Barcelona, 1966, p. 102.
17. MORENO, C.: *Juegos populares y deportes tradicionales en España*. Consejo Superior de Deportes, Madrid, 1982.
18. JEU, B.: *Op. cit.* p. 70.